

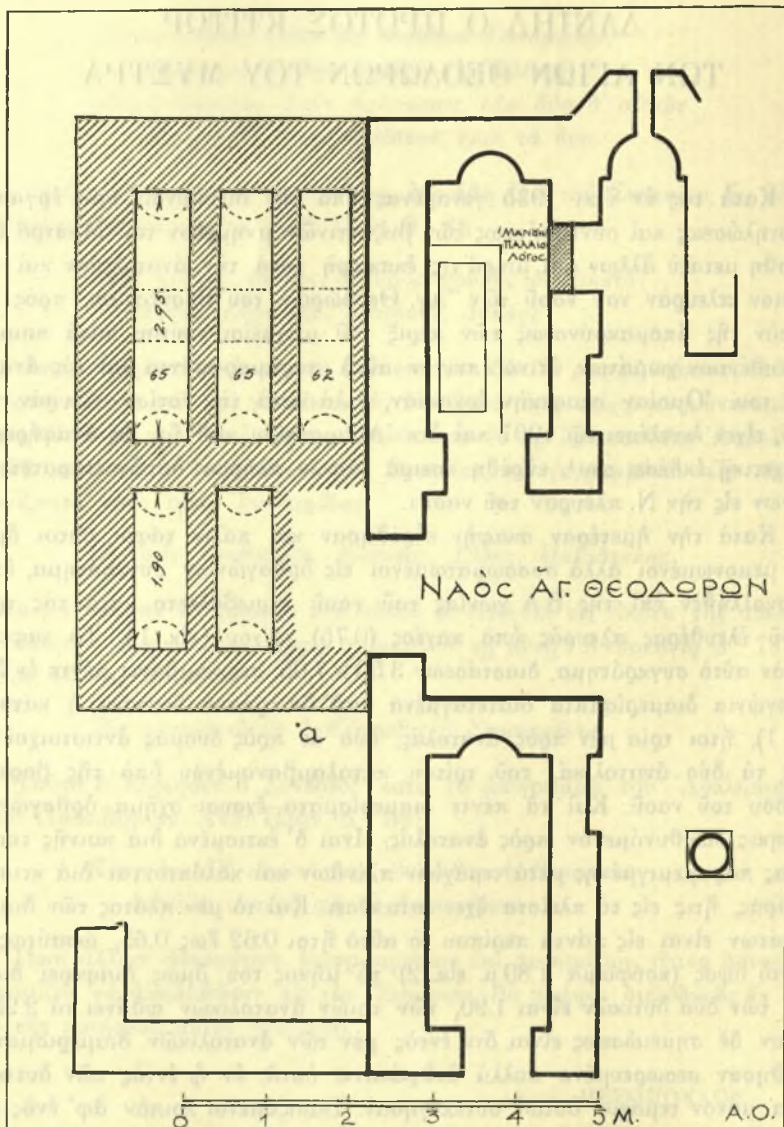
ΔΑΝΙΗΛ Ο ΠΡΩΤΟΣ ΚΤΙΤΩΡ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ

Κατὰ τὰς ἐν ἔτει 1935 γενομένας ὑπὸ τὴν διευθυνσίν μου ἐργασίας ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως τῶν βυζαντινῶν μνημείων τοῦ Μυστρά ἔξετελέσθη μεταξύ ἄλλων καὶ μικρά τις ἐσκαφή κατὰ τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγ. Θεοδώρων τοῦ Βροντοχίου, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν πέριξ τοῦ μνημείου τούτου κατὰ καιροὺς σωρευθέντων χωμάτων, ἅτινα ἐπνιγον αὐτὸ παραμορφοῦντα καὶ τὰς ἀναλογίας του. Ὅμοιαν σκαφικὴν ἐργασίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν νοτιάν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, εἶχεν ἐκτελέσει τῷ 1907 καὶ ὁ κ. Ἀδαμαντίου καθ' ἣν, ὡς ἀναφέρει ἐν τῇ σχετικῇ ἐκθέσει του¹, εὐρέθη «σειρὰ τάφων πλήρων ὀστῶν παρατετειχισμένων εἰς τὴν Ν. πλευρὰν τοῦ ναοῦ».

Κατὰ τὴν ἡμετέραν σκαφὴν εὐρέθησαν καὶ πάλιν τάφοι, οὔτοι ὅμως οὐχὶ μεμονωμένοι ἀλλὰ συσσωματωμένοι εἰς ὀρθογώνιον συγκρότημα, ὅπερ προσκολληθὲν ἐπὶ τῆς Β Α γωνίας τοῦ ναοῦ περιεβάλλετο κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ ἐλευθέρως πλευρὰς ὑπὸ παχέος (0.75) τοίχου (εἰκ. 1). Τὸ ταφικὸν λοιπὸν αὐτὸ συγκρότημα, διαστάσεων 3.50 × 7.05, περιλαμβάνει πέντε ἐν ὄλῳ ὀρθογώνια διαμερίσματα διατεταγμένα καθ' ὃν τρόπον δεικνύει ἡ κάτοψις (εἰκ. 1), ἧτοι τρία μὲν πρὸς ἀνατολάς, δύο δὲ πρὸς δυσμὰς ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰ δύο ἀνατολικά, τοῦ τρίτου καταλαμβανομένου ὑπὸ τῆς βορείου εἰσόδου τοῦ ναοῦ. Καὶ τὰ πέντε διαμερίσματα ἔχουσι σχῆμα ὀρθογώνιον ἐπίμηκες διευθυνόμενον πρὸς ἀνατολάς, εἶναι δ' ἐκτισμένα διὰ κοινῆς τοιχοποιίας παραμεμιγμένης μετὰ τεμαχίων πλίνθων καὶ καλύπτονται διὰ κτιστῆς καμάρας, ἧτις εἰς τὰ πλεῖστα ἔχει καταπέσει. Καὶ τὸ μὲν πλάτος τῶν διαμερισμάτων εἶναι εἰς πάντα περίπου τὸ αὐτὸ ἧτοι 0.62 ἕως 0.65, ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ὕψος (κούφωμα 1.80 μ. εἰκ. 2) τὸ μήκος του ὅμως διαφέρει· διότι, ἐν ᾧ τῶν δύο δυτικῶν εἶναι 1.90, τῶν τριῶν ἀνατολικῶν φθάνει τὰ 2.95 μ. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι ὅτι ἐντὸς μὲν τῶν ἀνατολικῶν διαμερισμάτων εὐρέθησαν σεσωρευμένα πολλὰ ἀνθρώπινα ὀστᾶ, ἐν ᾧ ἐντὸς τῶν δυτικῶν ὀλίγα μόνον τεμάχια ὀστῶν συνελέγησαν. Βασιζόμενοι λοιπὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰς διαστάσεις ἀφ' ἑτέρου δ' εἰς τὸ πλῆθος τῶν ὀστῶν δυνάμεθα τὰ μὲν δυτικὰ διαμερίσματα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς τάφους, τὰ δὲ ἀνατολικά ὡς χωνευτήρια, ἧτοι ὀστεοφυλάκια, εἰς ἃ κατετίθεντο μετὰ τὴν ἀνακομιδὴν τὰ

¹ Πρακτ. Ἁρχ. Ἐταιρ. 1907 σ. 134.

ὅστ᾽ αὖ τῶν ἐν τοῖς πέριξ τοῦ ναοῦ τάφοις θαπτομένων μοναχῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν μάλιστα τοῦτον ἦσαν τὰ χωνευτήρια ἐφωδιασμένα καὶ δι' ὀρθογων-

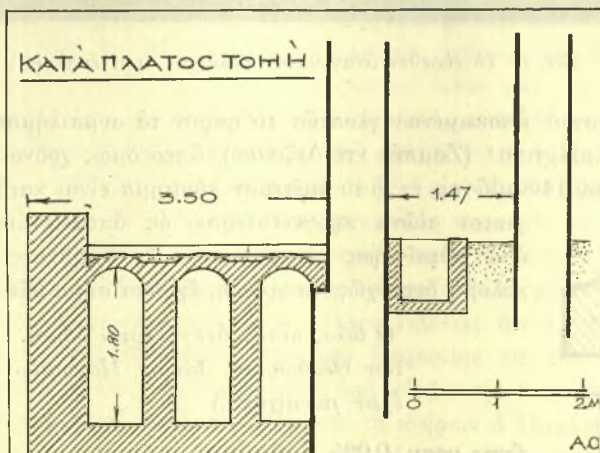

Εἰκ. 1. Τὸ παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τῶν Ἁγ. Θεοδώρου ταφικὸν συγκρότημα.

νίων στομιῶν, διαστάσεων 0.62×0.40 , αἵτινα ἐσχηματίσθησαν διακοπίσεως τῆς καμάρας ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μήκους της καὶ καλυφθεῖσιν δι' ὀριζοντίων

μαρμαρίνων πλακῶν πάχους 0.08 (εἰκ. 2), ὧν σώζονται τινες εἰσέτι κατὰ χώραν. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῶν πλακῶν τούτων εὐρίσκεται εἰς τὴν στάθμην τοῦ ἐσωτερικοῦ διαπέδου τοῦ ναοῦ, ἐν ᾧ τὸ περιτείχισμα ὑψοῦτο κατὰ 0.35 σχηματίζον εἶδος τι πεξουλλίου. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἐν τοῖς τάφοις οὐδὲν ἄλλο εἶρημα ἐγένετο πλὴν δύο τορνεσίων, ἅτινα ἐν τούτοις ἀρκοῦσι διὰ νὰ χαρακτηρίσωσι τὴν παλαιότητα τῶν κτισμάτων τούτων.

Ἐξωθεν ἀκριβῶς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ταφικοῦ συγκροτήματος (εἰκ. 1, α) εὐρέθη εἰς βάθος ἑνὸς περίπου μέτρου κάτωθεν τοῦ διαπέδου τὸ

Εἰκ. 2. Κατακόρυφος τομὴ τῶν τάφων.

ἔναντι εἰκονιζόμενον, πλὴν δυστυχῶς τεθραυμένον μαρμαρίνον γλυπτὸν (εἰκ. 3). Ἔχει δὲ τοῦτο μῆκος μὲν σωζόμενον 0.60 τομὴν δὲ λοξότμητον (εἰκ. 4), ἣτις λόγῳ τῆς πρὸς τὰ ὀπισθεν μειώσεως τοῦ πάχους, ἦν δεικνύει, καὶ τῆς ἀνωμάλου ἐργασίας τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν λειοτάτην κάτω ἐπιφάνειαν, μαρτυρεῖ ὅτι προέρχεται ἀναμφιβόλως ἐκ τέμπλου ναοῦ. Ἀπετελεῖ δὲ μάλιστα τὸ ἐξεταζόμενον τεμάχιον τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ τέμπλου τούτου· διότι φέρει ἀριστερᾶ λεῖον περιθώριον (εἰκ. 3) καὶ τὴν ἀρχὴν ἐπιγραφῆς, περὶ ἧς κατωτέρω.

Ἐπὶ τῆς λοξῆς ἐπιφανείας τοῦ μαρμαρίου ὑπάρχει ἀριστερᾶ μὲν ἐλαφρῶς ἀνάγλυπτον κόσμημα ἐκ συμπλεκομένων ἀνθεμίων μὲ κουφίζοντα στοιχεῖα, μεθ' ὃ ἀκολουθεῖ δίσκος κυκλικὸς πεποικιλμένος διὰ πλοχμῶν καὶ μετ' αὐτὸν ρομβοειδὲς τι κόσμημα (εἰκ. 3), οὐτίνος καὶ τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὰ κατὰ τὰς ἔξω γωνίας τρίγωνα πληροῦνται δι' ἀνακαμπτομένων ἡμιανθεμίων.

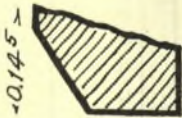
Ἡ ἐργασία τοῦ κοσμήματος εἶναι λεπτοτάτη ἢ δὲ πυκνότης αὐτοῦ καὶ ἡ μικρὰ κλίμαξ τῆς ἐκτελέσεως ἰδιάζει μᾶλλον εἰς χειροκέντητα κοσμήματα

ἢ εἰς μαρμάρινα γλυπτά. Τὴν μεγαλυτέραν συγγένειαν πρὸς τὸ ἡμέτερον ὡς πρὸς τε τὴν τεχνικὴν καὶ ἐν μέρει ὡς πρὸς τὸ θέμα παρουσιάζει ἐκ τῶν ἐν τῷ

Εἰκ. 3. Τὸ εὐρεθὲν ἀνάγλυπτον τεμάχιον τοῦ τέμπλου.

μουσεῖῳ Μυστρᾶ ἀποκειμένων γλυπτῶν τὸ φέρον τὰ συμπιλήματα τῆς Ἰσαβέλλας de Lusignan¹ (Ζαμπέα ντε Λεζινάω), ὅπερ ὅμως χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐν ᾧ τὸ ἡμέτερον κόσμημα εἶναι κατὰ ἓνα τοῦλάχιστον αἰῶνα προγενέστερον, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἐπὶ τῆς ἄνω αὐτοῦ ὡς κεχαραγμένη εἰς λαμβικούς τριμέτρους, κολοβὴ δυστυχῶς, ἐπιγραφή, ἔχουσα οὕτω (εἰκ. 4).

Εἰκ. 4. Τομή τοῦ γλυπτοῦ.

Ἐπιγραφή: Ὁ θεῖος οὗτος ἀνεγήγερται δόμος τῶν Θεοδώρων Δανιὴλ Παχώμιω ἔχειν μονα[χοῖς:]...

ὕψος γραμ. 0.025.

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης διδασκόμεθα α) ὅτι τὸ περιγραφὲν ἐπιστύλιον, ὅπερ, ὡς εἰδείξαμεν, προέρχεται ἐκ τέμπλου, ἀνήκει εἰς τὸ εἰκονοστάσιον αὐτοῦ τούτου τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγ. Θεοδώρων καὶ β) ὅτι κτίτορες τοῦ ναοῦ τούτου

ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΟΣ ΑΝΕΓΗΓΕΡΤΑΙ ΔΟΜΟΣ ΤΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ ΔΑΝΙΗΛ ΠΑΧΩΜΙΩ ΕΧΕΙΝ ΜΟΝΑ

ἦσαν δύο: ὁ Δανιὴλ καὶ ὁ Παχώμιος, ὧν τὰ ὀνόματα ἐκφέρονται ἐνταῦθα, χάριν τοῦ μέτρου, ἀπροθέτως καὶ διὰ δοτικῆς.

Ἐπιστεύετο μέχρι τοῦδε ὅτι μόνος κτίτωρ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγ. Θεοδώρων ἦτο ὁ πολὺς ἀρχιμανδρίτης καὶ μέγας πρωτοσύγκελλος Πελοποννήσου Παχώμιος, τὸ θ α ὕ μ α τ ὧ ν Δ ω ρ ι έ ω ν κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ², αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις εἰς τὰ ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ Ν Δ παρεκκλησίου τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας τοιχογραφημένα χρυσόβουλλα τοῦ Ἀνδρονικοῦ τοῦ Β΄

¹ Ὅρα εἰκόνα παρὰ Millet, Bull. de Corr. Hellénique 1906 σ. 453 καὶ ἐν Monuments byz. de Mistra, Paris 1910 πίν. 581, 3.

² Miller, Manuelis Philae Carmina τόμ. Α΄ σ. 279.

ἐπανειλημμένως¹ ἀναφέρεται ὡς κτίτωρ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας (Ἰαφεντικοῦ). Ἐβασίζετο δὲ ἡ γνώμη αὕτη ἐπὶ σημειώματος τοῦ ὑπ' ἄρ. 708 ἑλληνικοῦ χειρογράφου κώδικος τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων² τοῦ περιέχοντος ὁμιλίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τινὰ Ἰωάννην καὶ γραφέντος «κελεύσει μὲν καὶ ἐξόδω τοῦ πανοσιωτάτου καθηγουμένου τῆς πανσέπτου μονῆς τῶν ἁγίων καὶ θανατοουργῶν Θεοδώρων τοῦ Βροντοχίου, χειρὶ δὲ εὐτελοῦς νομικοῦ Βασιλάκη ἐν ἔτει ζωδ' (1296) ἰνδ. θ' κλπ»· διότι ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 223^{α-β} φύλλῳ τοῦ μνημονευθέντος κώδικος ἀναγινώσκονται εἴκοσι πέντε στίχοι τοῦ εἰρημένου Βασιλάκη ἀφιερωμένοι εἰς τὸν δαπανήσαντα χάριν τοῦ κώδικος ἠγούμενον Παχώμιον, ὃν ἡ ἀκροστιχὶς λέγει «Παχωμίω Βροντοχηχίτη Βασιλάκης». Ἐν τοῖς στίχοις λοιπὸν τούτοις, οὓς ἐδημοσίευσεν πρῶτος ὁ ἀειμνηστος Σπ. Λάμπρος³, λέγεται καὶ τοῦτο (στ. 11) «ὁ Βροντοχίου Παχώμιος, ᾧ βίβλος νῦν ἐγράφη μοι, ναὸν ἄρας ἐκ βάρων...» Ὄθεν δικαίως ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Millet⁴, ὁ μὲν Παχώμιος ὡς κτίτωρ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγ. Θεοδώρων, ὁ δὲ ναὸς ὡς ἀνεγερθεὶς μικρὸν πρὸ τοῦ 1296, ἔτους καθ' ὃ ἐγράφη ὁ μνημονευθεὶς παρισινὸς κώδιξ.

Ἄλλ' ἤδη ἡ εὐρεθεῖσα ἐπιγραφή ἀναφέρει πρὸς τῷ Παχωμίῳ καὶ ἔτερον κτίτορα τῶν Ἁγ. Θεοδώρων, τὸν Δανιήλ, τοῦτον δὲ μάλιστα πρῶτον. Τί πρέπει ἐντεῦθεν νὰ συμπεράνωμεν; Ἄναμφιβόλως ὅτι ὁ Δανιήλ οὗτος θὰ ἦτο ἠγούμενος τοῦ Βροντοχίου πρὸ τοῦ Παχωμίου καὶ ὅτι ὁ ναὸς τῶν Ἁγ. Θεοδώρων θὰ ἤρξαστο οἰκοδομούμενος ὑπὸ τοῦ Δανιήλ, θανόντος δ' αὐτοῦ πρὸ τῆς περατώσεως τοῦ ναοῦ, θὰ ἐτελείωσεν τὸ κτήριο ὁ Παχώμιος, ὀλίγον πρὸ τοῦ 1296, ὅποτε ἐγράφη τὸ ποίημα τοῦ Βασιλάκη, ὅστις, θέλων προφανῶς νὰ κολακεύῃ τὸν πολὺν Παχώμιον, αὐτὸν μόνον ἀναγράφει ὡς «τὸν ναὸν ἄραντα».

Διὰ τῆς νέας λοιπὸν ἐπιγραφῆς μανθάνομεν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀμέσως πρὸ τοῦ Παχωμίου διατελέσαντος ἠγούμενου τῆς μονῆς τοῦ Βροντοχίου Δανιήλ, ὡς διὰ τοῦ ὑπὲρ τὴν θύραν τοῦ ΝΑ παρεκκλησίου τοῦ Ἰαφεντικοῦ γραπτοῦ συμπλήματος⁵ ἐδιδάχθημεν τὸ ὄνομα τοῦ κατὰ τὸ 1366 χρηματίσαντος ἠγούμενου τῆς αὐτῆς μονῆς Κυπριανοῦ, ὅστις διετήρησε τοῦ αὐτοῦ καὶ ὁ Παχώμιος τίτλους τοῦ ἀρχιμανδρίτου καὶ μεγάλου πρωτοσυγκέλλου⁶.

¹ Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου (1314-1315) Millet BCH 1899, 102. Χρυσόβουλλον Ἄνδρ. Παλαιολ. Φεβρ. 1320 Millet Ἐνθ' ἄν. σ. 113σ τ. 15. Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου Σεπτ. 1322 Millet Ἐνθ' ἄν. 115 στ. 2. Πβλ. καὶ Ζησίου, Σύμμικτα Ἀθῆναι 1892 σ. 45-63.

² O m o n t, Fac-similés du IX au XIV s. Paris 1891 σ. 14 τῆς εἰσαγωγῆς.

³ Νέος Ἑλληνομνήμων Δ' 160 α (1907).

⁴ Bulletin Critique τόμ. 1 (2^α σειρὰ) 1895 σ. 717, ὡσαύτως Le monastère de Daphni, Paris 1899 σ. 50 σημ. 1.

⁵ Millet, Bull. de Corr. Hellénique 1899 σ. 120, XI.

⁶ Miklosich-Müller, Acta et diplomata 1, 480.

Κατὰ ταῦτα ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν ἡγουμένων καὶ τῆς οἰκοδομῆς τῶν ἐν τῇ μονῇ Βροντοχίου κτηρίων δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς:

Περίπου 1290: Ἡγούμενος Δανιήλ: Ἐναρξὺς οἰκοδομίας ναοῦ Ἁγ. Θεοδώρων.

» 1295: Ἡγούμενος Παχώμιος: Περάτωσις τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγ. Θεοδώρων, προσθήκη νάρθηκος καὶ κατασκευὴ τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου.

» 1310: Ἡγούμενος Παχώμιος: Ἀνέγερσις ναοῦ Παναγίας Ὁδηγητρίας (Ἁφεντικοῦ).

» 1366: Ἡγούμενος Κυπριανός: Προσθήκη νοτίων καὶ βορείων παρεκκλησίων Ἁφεντικοῦ.

Προσθίτω ἐν τέλει ὅτι ἐσφαλμένως ὑπέλαβεν ὁ Struck¹, ὅτι ὁ ἐν Μυστρᾷ ναὸς τῶν Ἁγ. Θεοδώρων «χαρακτηρίζεται ἐν τινι χρυσοβούλλῳ ρητῶς ὡς τοῦ Βροντοχίου»· διότι τὸ μὲν εἰς τὸν ἐν Μυστρᾷ ναὸν τῶν Ἁγ. Θεοδώρων ἀναφερόμενον τμήμα χρυσοβούλλου τοῦ Ἁφεντικοῦ οὐδόλως ποιεῖται μνεῖαν τοῦ Βροντοχίου², ὁ δὲ ἐν δυσὶν ἄλλοις χρυσοβούλλοις τοῦ αὐτοῦ ναοῦ μνημονεύμενος ναὸς τῶν Ἁγ. Θεοδώρων³—ὃν προφανῶς ὑπονοεῖ ὁ Struck⁴—δὲν εἶναι ὁ ἐν Μυστρᾷ, ἀλλ' ὁμώνυμον «μετόχιον ἐπιλεγόμενον τοῦ Βροντοχίου» καταλεγόμενον ἐν τοῖς χρυσοβούλλοις μετ' ἄλλων μακρινῶν κτημάτων τῆς Μονῆς. Εἰς τὸ αὐτὸ λάθος ὑπέπεσε παλαιότερον καὶ ὁ Λάμπρος⁵, ὅπερ διώρθωσεν ἡδη ὁ Στέφ. Δραγούμης⁶.

Τέλος ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ σημειῶ, ὅτι ἡ ἀληθὴς ἐπικλήσις τοῦ ἐν Μυστρᾷ ναοῦ εἶναι Ἁγιοὺ Θεόδωροι καὶ οὐχὶ Ἁγιος Θεόδωρος, ὡς ἐπανειλημμένως τὸν ἀποκαλεῖ εἰς τὰς ἐκθέσεις του ὁ κ. Ἀδαμαντίου⁷, βασισθεὶς προφανῶς ἐπὶ τῆς ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως τοῦ Omont⁸, ἣν ὁμοῦς διώρθωσεν ἀμέσως ὁ Λάμπρος⁹.

ΑΝΑΣΤ. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

¹ Mistra, eine mittelalterliche Ruinenstadt, Wien und Leipzig 1910 σ. 88.

² Millet, Bull. Corr. Hellénique 1899 σ. 118, VI.

³ Millet, ἔ. ἀ. σ. 103, 25-110, 37.

⁴ Ἐνθ. ἀν. ἰδίᾳ σελ. 102.

⁵ Ν. Ἑλληνομνήμων Α, (1904) 332.

⁶ Ἀθηνα, XXI (1909) σελ. 303.

⁷ Πρακτ. Ἀρχ. Ἑταιρ. 1906, 173-1907, 129-139 1908, 122-129.

⁸ Fac-similés κλπ. σ. 14.

⁹ Ν. Ἑλληνομνήμων Α, (1904) 331 σημ. 2.